

AZ ARANYBULLA

BEVEZETÉS

Az Aranybulla, illetve annak utóélete a magyar parlamentarizmus kialakulásának egyik alappillére. Hatása az 1222-es kiadását követően évszázadokon át meghatározó volt. Az arany királyi függőpecsétel ellátott dokumentum kibocsátása II. András (1205–1235) Árpád-házi uralkodó nevéhez kötődik, és a királyi hatalom korlátozásának egyik fontos lépése volt Magyarországon.

Az Aranybulla kiadásának pontos okai és előzményei ma is kutatás tárgyát képezik. Az egyik lehetséges magyarázat szerint II. András uralkodását megelőzően a korábbi királyok rendelkezésére álló, egybefüggő birtokrendszer tette lehetővé a stabil kormányzást az alattvalókkal való egyeztetés nélkül is. András túlzásba vitt birtokadományozásainak köszönhetően azonban a birtokok új tulajdonosai rendkívüli gazda-

II. András ábrázolása a *Thuróczi-krónikában* a 15. századból.
(A felirat arra utal, hogy II. András Szent Erzsébet apja volt)

Remete Péter sereget gyűjt az I. keresztes hadjáratához, részlet James Archer 1883-as festményéről

sági hatalomra tettek szert. Ők pedig – András Német-római Birodalomból származó felesége, Meráni Gertrúd révén – elsősorban a német érdekelttségű nemességet jelentették. Az uralkodó költséges halicsi és keresztes hadjáratai tovább fokozták az elégedetlenséget, ami ellenállási mozgalmakat, lázadásokat szült. 1222-ben palatoforradalom tört ki, melynek élén a magyar világi elit egy része állt, kikényszerítve az uralkodótól jogaik írásos rögzítését, az Aranybullát.

Hasonló helyzet alakult ki néhány évvel korábban a 13. századi angol területeken is. II. Henrik (1154–1189) uralkodása alatt növekedett a gazdasági fejlődés, I. (Oroszlánszívű) Richárd (1189–1199) keresztes hadjáratainak költsége és a fogságba esett királyért követelt váltságdíj azonban rendkívül megviselte az országot. I. (Földnélküli) János (1199–1216) ide-

jén még inkább megingott a királyi hatalom, birtokai jelentős részét elveszítette. A költséges hadjáratok finanszírozásához szükséges adóemelések, külpolitikai kudarcok, pénzrontás és gazdasági gyengülés az egyházi és világi méltóságok ellenállásához vezettek. Mindezek eredményeként 1215. június 15-én János kiadta a későbbi angol alkotmányos berendezkedés alapjait meghatározó Magna Chartát, mely több tekintetben is párhuzamba állítható az Aranybullával. Mindkettő jogokat biztosító szabadságlevél, és közöttük – a kiadásukhoz vezető folyamatok mellett – szerkezeti, formai és tartalmi hasonlóságok is felfedezhetők. Utóbbi 1217-es megújítását követően nevezték el Magna Charta Libertatumnak, más néven Nagy Szabadságlevélnek. Mindkét dokumentum olyan társadalmi, gazdasági és politikai problémákkal terhelt idő-

Magna Charta, 1215

szakban jött létre, amelyben az uralkodói intézkedések egyre jelentősebb terheket róttak a társadalomra, ezért János és András is kénytelen volt törvénybe iktatni jogaikat. Az így létrejött történelmi állapotok mindkét állam esetében fontos szerepet játszottak a rendiség kialakulásában, amely a hasonló jogokkal rendelkező társadalmi csoportok elkülönítésén alapuló berendezkedést jelentette.

Mindkét oklevél latin nyelven íródott, bevezető egységük pedig a korábbi uralkodók által kiadott szabadságjogok helyreállítására hivatkozik, az Aranybulla esetében Szent Istvánra (1001–1038). Annak ellenére, hogy II. András valójában csak a világi elit és a később köznevelő királyi szerviensek jogairól rendelkezett, Szent István természetesen másoknak is adott szabadságjogokat.

A két dokumentum közötti hasonlóság miatt a kutatók egy része feltételezi, hogy II. András

ismerhette a Magna Chartát, és annak megjelenése hatással lehetett az Aranybulla kiadására. Egyes elméletek elképzelhetőnek tartják, hogy a keresztes hadjáratok alkalmával az angol és a magyar nemeseknek alkalmuk lehetett megismerkedni a jeruzsálemi assizákkal, a Jeruzsálemi Királyság Aranybullához és Magna Chartához hasonló törvényeivel. Valószínűbb azonban, hogy a két dokumentum egymástól teljesen függetlenül jött létre. Az oklevelek közötti egyezés pedig a kiadásukhoz vezető történelmi párhuzamoknak, és elsősorban annak köszönhető, hogy Földnélküli Jánosnak és II. Andrásnak egyaránt olyan problémákkal kellett megküzdenie, amelyek elvezettek a szabadságlevelek kiadásához. A legújabb kutatások arra a következtetésre jutottak, hogy András eltökélt szándéka volt egy új berendezkedés megteremtése. Ennek középpontjában az ispánságok jogainak csökkentése és a király számára

megbízható személyek kulcspozícióba helyezése állt. Eszerint az elmélet szerint az események mozgatórugója elsősorban nem az elégedetlenek követeléseinek teljesítése volt, hanem a király saját céljainak megvalósítása, s ez egybeesett bizonyos jogok rögzítésével.

A Magna Charta 63 cikkelyből, az Aranybulla 31 pontból áll. Mindkettőben olyan elveket fogalmaztak meg, amelyek a későbbiekben alap adtak a nemesi adómentesség hangoztatásához, illetve szabályozták a kötelező hadba vonulást. Biztosították, hogy szabad embert csak törvényes bírói ítélettel lehessen elfogni, vagy javait elkobozni. Szabad embernek ebben az időszakban többnyire csak a nemesek, a királyi szervensek, a birtokos közsabadok és a külföldi vendégek számítottak. Ennélfogva az alacsonyabb rangú személyek – például a várnépek tisztjei is már ide tartoztak – csupán annyi hasznát látták az Aranybullának, hogy az továbbra is szavatolta

számukra a Szent István korabeli szabadságukat. Az Aranybulla jelentősége azonban nem is ebben állt, hanem abban, hogy a későbbi korok belőle táplálkozó törvényei idővel az egész magyar társadalomra kiterjedtek.

A Magna Charta Libertatum a társadalom szélesebb rétegeinek érdekeit szolgálta, továbbá ez volt az első olyan okirat, amely a nők jogaira is kitért. Az Aranybulla szintén foglalkozott a nőkkel, s ekkor került bevezetésre az úgynevezett leánynegyed, az apai vagyonból a leányt örökségként megillető rész. A Magna Chartának négy eredeti, 1215-ös példánya maradt fenn, melyek mindegyikét az Egyesült Királyságban őrzik, az Aranybullának hét 1222-es példánya készült, de ezek közül egy sem maradt fenn.

A két dokumentum legkiemelkedőbb pontja kétségkívül a Charta 61., illetve az Aranybulla 31. cikkelye. Ezek ellenállási jogot biztosítottak a nemeseknek abban az esetben, ha a király nem tartaná be az oklevélben foglaltakat. Ez a Magna Charta esetében azt jelentette, hogy el lehet foglalni a király várait és birtokait, de személyében nem tehetnek kárt. Az Aranybulla megszegése esetén a záradék feljogosította a nemeseket, azaz az országnagyokat, a királyi tanács tagjait arra, hogy hűtlenség vétke nélkül, szabadon ellenálljanak az uralkodó akaratának.

Bár a Magna Charta esetében 25 tagú bizottság felelt azért, hogy a rendelkezéseket a király ne szeghesse meg, ám sem a Magna Charta, sem az Aranybulla pontjait nem sikerült maradéktalanul betartatni az uralkodókkal. Ennek ellenére mindkét dokumentum az alkotmányos fejlődés egyik legfontosabb állomásának tekinthető, hiszen évszázadokon átívelő, többszöri megújításukkal maradandó hatást gyakoroltak a későbbi törvényhozás és parlamentarizmus alapjainak lefektetésére.

II. András (1205–1235) ábrázolása Nadasdy Ferenc Mausoleumában, 1664

Gertrúd és II. András ábrázolása a stuttgarti zsoltaroskönyvben (Landgrafenpsalter), 1211–1213 körül

ARANYBULLA – ÚT A TÁRSADALMI SZERZŐDÉS FELÉ

II András trónra kerülésének körülményei a 13. század eleji Magyarországon korántsem voltak zavartalanok. Apja, III. Béla (1172–1196) korának egyik legkiemelkedőbb uralkodója volt, aki külpolitikai sikereinek, pénzreformjának és számos hatékony intézkedésének köszönhetően stabilan

kormányozható országot hagyott hátra. Uralkodása a középkori Magyarország egyik fénykora volt, az állam éves jövedelme Európa élvonalába tartozott. A két testvér, Imre és András között azonban ellentét feszült. III. Béla halálát követően az elsőszülött fiú, Imre (1196–1204) lett a király.

II. András harmadik nagypecsétje

András azonban mindent megtett annak érdekében, hogy megszerezze a trónt. 1203 körül feleségül vette Gertrúd meráni hercegnőt, akinek apja a német-római császár alattvalója volt, így András német befolyása is erősödött. Bonyolította a helyzetet, hogy III. Ince pápa szorgalmazta a szentföldi kereszties hadjáratokat, Imre pedig politikailag – és aragóniai Konstanciával kötött házassága révén is – közelebb állt a pápa által képviselt elképzelésekhez. Imre 1204-ben bekövetkezett halála után azonban András az ország kormányzója, valamint Imre fiának, III. Lászlónak a gyámja lett. A gyermek trónörökös halálát követően, 1205-ben pedig királlyá koronázták.

Sokáig tartotta magát az a történeti vélekedés, miszerint a II. Andrással szembeni elégedetlenség – így később az Aranybulla kiadásának – egyik fontos oka a birtokok és tisztségek széleskörű adományozása volt, amelyek Gertrúd révén sok esetben német érdekeltségekbe kerültek. Mindezek mellett az uralkodó a királyné fivérét, Bertoldot nevezte ki kalocsai érseknek, sőt két másik testvére is Magyarországon telepedett le a királytól kapott hatalmas területeken. Noha András felesége családjá felé tanúsított kivétező magatartása kivívhatta a magyar főurak ellenszenvét, amely végül 1213. szeptember 23-án – András halicsi hadjáratainak idején – a királyné meggyilkolásához vezetett, a királynéről ismert információk alapján sokkal valószínűbb, hogy saját tetteivel váltott ki erős indulatokat. Bár a merénylők többségében Imre király egykori bizalmasai voltak, Gertrúd megölése nem értelmezhető a királynak szóló üzenetként.

A történetet a 19. században Katona József *Bánk bán* című drámájában örökítette meg. A műben a királyné zsarnokoskodó, hataloméhes, negatív figura, míg az ország nádora, Bánk pozitív főhősként igyekszik igazságot szolgáltatni. Érdekes, hogy bár Bánk bánként van feltüntetve a darabban, valójában ekkor már a király helyettese, az ország nádora volt. A dráma végkifejletében Bánk bán – részben politikai, részben magánjellegű indítéktól vezérelve – megöli a királynét.

Jászai Mari mint Gertrudis, 1870-es évek

A valóságban a merániak nem voltak a magyar nép elnyomói a drámában feltüntetett módon, ugyanakkor tény, hogy Gertrúd befolyása miatt András jelentős mennyiségű birtokot adományozott a királyné családjához és honfitársaihoz tartozó felsőbb köröknek. Ezek nem voltak sem hivatalhoz, sem katonai kötelezettségekhez kötve, örökadományok voltak. Arra azonban nincs fellelhető bizonyíték, hogy a királynét tényleg Bánk ölte volna meg, vagy valaki más az összeesküvők csoportjából. A merényletet Bánk, Simon – Bánk veje – és Töre fia, Péter ispán tervelte ki, akik korábban Imre pártján álltak, de András hatalomra kerülése után jelentős tisztségekhez juttatta őket abban a reményben, hogy így elnyeri támogatásukat. Pétert a király a merénylet után végül karóba húzatta, míg Bánk ná-

A Nemzeti Színház belseje, Rohn Alajos színezett rézmetszete, 1846

Gertrudis (Laborfalvy Róza) és Bánk (Lendvay Márton) Katona József Bánk bán című drámájának előadásán, Rohn Alajos rézmetszete, 1845

dor csupán méltóságát veszítette el, azt is átmenetileg. A drámából Erkel Ferenc által megzenésített opera is készült azonos címmel.

A fenti megközelítést azonban jelentősen árnyalja az a tény, hogy miután András trónra lépett, ellenfeleinek két tábora létezett. Az egyikben azok a trónviszályban Imre pártján álló főurak voltak, akiknek András személye jelentett problémát, a másikban pedig azok az előkelők, akik a király politikájával nem értettek egyet. Előbbi csoport kitaró elszántsággal 4-5 évente újra és újra megkísérelte sarokba szorítani az uralkodót: 1209-ben trónkövetelőt próbáltak állítani, 1214-ben elérték, hogy megkoronázzák a trónörökös Béla herceget, 1218-ban András távollétét felhasználva keltettek felfordulást az országban, végül pedig 1222-ben elérték, hogy András őket helyezze a királyi tanács kulcspozícióiba. András különböző tisztségek adományozásával igyekezett

II. András megkoronázása a *Képes Krónikában*, 14. század második fele

maga mellé állítani ellenségeit, ez a taktika azonban inkább csak politikai ellenfeleinél működött. Az Imre-párti előkelők közül többen elárulták ennek ellenére is. Borsodi ispánná tette például Vejte fia Tódort, aki aztán 1222-ben a pártütők vezetőjeként fordult ismét a király ellen. II. András az Aranybulla kibocsátásával kísérelte meg lecsillapítani a kedélyeket, Tódort és társait azonban nem a kiváltságlevelek érdekelték, hanem a hatalom, s a király engedni kényszerült.

A korábban elterjedt feltételezések az Aranybulla kiadásának közvetlen okaiként többek között a birtokadományozásokat és a szervienyek elégedetlenségét nevezték meg. Eszerint az elképzelés szerint a társadalomra rótt túlzott gazdasági terhek következtében 1222-ben palotaforradalom tört ki, a székesfehérvári törvénykezési, azaz törvénylátó napon az ellenállók kikényszerítették a királytól követeléseik törvénybe iktatását, vagyis az érdekeiket védő Aranybullát és a királyi tanács átszervezését.

Jantyik Máttyás *Az Aranybulla kihirdetése* című falfestménye az Országház főrendiházi üléstermében, 1901

A legújabb kutatások szerint azonban szinte minden cikkely a király érdekeit szolgálta, így valószínűbb, hogy II. András önszántából, és nem politikai kényszer hatására adta ki az oklevelet. Az Aranybulla ugyanis sem az egykori Imre-párti főurak, sem az új berendezkedés ellenfeleinek érdekeivel nem állt összhangban, sokkal inkább a király saját elgondolásait tükrözte az újonnan kialakított berendezkedésének főbb elemeiről. Figyelemreméltó, hogy a király a főurak Vejte fia Tódor vezette csoportjának akcióját olyan módon igyekezett lecsendesíteni az oklevéllel, hogy közben az új berendezkedés politikájának egyetlen lényegi eleméről sem mondott le.

Az Aranybulla számos cikkelye – az özvegyek védelméről, a királyi méltóságviselők visszaéléseinek tilalmáról, az igazságszolgáltatás egyes kérdéseiről – politikai szempontból sem legeseknek minősíthetők, mert olyan ügyeket

szabályoznak, amelyek egy ország életében a középkor folyamán bárhol és bármikor felmerülhettek. A szembetűnő politikai töltettel rendelkező intézkedések viszont egytől egyig beilleszthetők az új berendezkedés politikájába.

A dokumentum mindenekelőtt a birtokokat védte, hiszen részben megtiltotta azok eladóanyagozását és a becsületes szolgálattal megszerzett földek elkobzását. Az „igaz szolgálattal” szerzett birtokok védelme szabad kezét adott a királynak adománypolitikája folytatására anélkül, hogy a korábban általánossá váló osztozkodás problémájába ütközzön, mivel a külföldiek számára megszüntette a birtokok és tisztségek adományozását és a pozíciók halmozását. Utóbbi megoldást kínált az uralkodónak arra a gondjára, hogy mindig több előkelő tarthatott igényt a királyi tisztségekből való részesedésre, mint ahány méltóság szétosztható volt.

A nemesek mint kamaraispánok gondolata kedvezőbb pozíciót biztosított a királynak a zsidó és izmaelita üzletemberekkel szemben a királyi jövedelmek bérbeadásának feltételeiről szóló tárgyalások során.

Rendelkezés mondta ki, hogy az újonnan kiadott pénznek legalább egy évig forgalomban kell lennie, tehát legfeljebb évente lehet újat vetetni, ami szintén lehetőséget adhatott II. Andrásnak bevételei növeléséhez.

Az Aranybulla cikkelyei közül tizenegy a szerviensekről rendelkezett öt olyan kitéttel, amelyek a későbbiekben a nemesi előjogok alapjául szolgáltak. Azt a magyar történetírásban hosszú ideje fennálló vélekedést, miszerint az egyházi és világi főurakon kívül a királyi szerviensek és várjobbágyok is elégedetlenek voltak, az újabb kutatások kétségbe vonják. A szerviensek társadalmi csoportját ugyanis maga II. András

hozta létre új berendezkedésének politikájával. A „királyi szerviensek” kifejezés első alkalommal 1212-ben tűnik fel hiteles oklevélben. A szervienseknek csak kisebb része nyerte el jogállását királyi kiváltság útján, többségük a birtokos közszabadok közül került ki, akiket a királyi hatalom külön kiváltságolás nélkül is a királyi szerviensek közé tartozóknak tekintett. A kezdeményezés az uralkodóé volt, így minden jel arra utal, hogy a királyi szerviensek réteget II. András hozta létre, ezért kevésbé valószínű, hogy ez a csoport ellene fordult volna.

Nem mondható el ugyanez a várnépbeliekről, akiket András adománypolitikája valóban nehéz helyzetbe hozott. Az 1220–1222-ből, közvetlenül az Aranybulla kiadását megelőző időkből származó Várad Regestrum nagy számban tartalmaz olyan feljegyzéseket, amelyekből egyértelműen kiderül, hogy a várnépek minden ren-

II. András keresztshadjárata, Zala György 1912-es alkotása, Budapesten a Hősök terén

delkezésükre álló eszközzel igyekeztek fellépni a kárukra gazdagodó adományosok ellen.

A szerviensek már a 13. században mentesültek az alól a kötelezettségük alól – mely még a 11–12. században a birtokos közsabadokat sújtotta –, hogy „megyei csapat” néven emlegett szervezeti egységekben teljesítsék katonai kötelezettségüket a megyésispán katonai joghatósága alatt. Királyi szervienseként már a „királyi

zászló alatt” katonáskodhattak, ahogy az Aranybulla is kimondja: katonai kötelezettség csak az ország védelme érdekében terhelte őket, határon túli hadjáratok esetében pedig az uralkodó költségén voltak kötelesek bevonulni. Egyes kutatások szerint Andrást halicsi és keresztshadjáratai készíthették arra, hogy növelje haderejének létszámát. Ez az elképzelés azonban nem követelte volna meg a 12. századi kiváltságolási for-

ma átalakítását és a birtokos közsabadok királyi szervienseké tételét, mivel a birtokos közsabadok korábban is hadakoztak.

Az Aranybulla szerviensekre vonatkozó további cikkelye értelmében a fiú utód nélkül elhalálozott családfejek a leánygyermeknek fenn tartott egynegyed rész kivételével szabadon örökíthették és adományozhatták birtokaikat. A birtok csak abban az esetben szállt vissza a királyra, ha a szerviens örökös rokon nélkül hunyt el. A korábbi birtokos közsabadokkal ellentétben mentesültek a megyésispán bírói joghatósága alól, szabadlábban védekeztek, és csak törvényes bírói eljárás útján lehetett elítélni őket, valamint nem szállhatott meg náluk sem az uralkodó, sem kísérete. Adómentességet élveztek, és jogukban állt megjelenni augusztus 20-án, Szent István napján az évenként kötelezően megrendezett székesfehérvári törvénylátó napon.

Mindezek miatt a 13. századi krónikás, Rogerius mester beszámolóiban az intézkedéseket voltaképpen az „ispánságok jogainak megnyirbálásaként” értelmezte, hiszen a legtöbb az ő befolyásukat hivatott csökkenteni. A királyi szerviensek katonáskodási kiváltsága – tehát a birto-

kos közsabadok kiválása a megyei csapatból – éppúgy csökkentette jogait, mint az érdeket szerzett királyi szolgálónépek királyi szervienseké tételé. Mivel utóbbi mindig a kiváltságolt személy által addig használt föld átengedésével együtt történt, ez a birtokadómanó szintén apasztotta az ispánságok birtokállományát. Ennek fényében tehát András birtokadómanó zásai nem feltétlenül a tékozlás jelei voltak, hanem sokkal inkább egy tudatosan felépített új berendezkedés megalapozásának részeként funkcionáltak. A korábbi kutatásokkal szemben így az is kétségesé válik, hogy birtokpolitikája jelentősen megrendítette volna a királyi kincstár helyzetét, mivel a várispánságok földjei és népei elsősorban magának a várispánságoknak a fenn tartására termeltek javakat. Ezt alátámasztja az a tény is, hogy a III. Béla kori jövedelemjegyzék szerint az ispánságoktól származó jövedelem az uralkodói bevételek mindössze 15%-át képezte. Ilyen arányban csökkentek volna tehát II. András jövedelmei, ha minden ispánság eladómanó zható tartozékát szétosztogatta volna, ami természetesen nem történt meg. Az ispánokat ellenben sokkal súlyosabban érinthette bevételeik adományok következtében fellépő csökke-

Kontuly Bélának az Aranybulla kihirdetését ábrázoló falfestménye a székesfehérvári városháza dísztermében, 1938

III. Béla Nádasy Mausoleumából, 1664

nése, tehát valóban az ő jogaik csorbítása képezte az új berendezkedés alapját. Az ispáni méltóság ugyanis elsősorban politikai tisztség volt, melyet rendes körülmények között a király bizalmas hívei kaptak, hogy a királyi tanács ülésein tanácsaikkal segítsék uralkodójukat az ország kormányzásában, majd az ott hozott határozatokat végrehajtsák. A trónviszályok közepette hatalomra kerülő András esetében azonban más volt a helyzet. András és Imre elentéte hosszú évtizedekre megosztotta az egyházi és világi előkelőket, a király pedig az ispánságok jogainak és a tisztségek adományozásának csökkentésével elejét vehette az újabb konfliktusoknak.

Az újabb udvari méltóságokat – asztalnok-, lovász-, pohárnok- és tárnokmesterséget – II. András azért hozta létre, hogy így növelje meg a királyi tanácsban helyet foglaló bárók számát. E méltóságok viselői között már egyetlen olyan előkelő sem szerepelt, akinek karrierje még Imre király idejében indult volna. Így létrejöhetett egy olyan bárói csoport, amelyben a király feltétlenül megbízhatott. A vámhelyeket és fontosabb tisztségeket – kamaraispán, pénzverő, só- és vám-

tiszt – csak magyar nemesek viselhették, így ezek az intézkedések a későbbiekben a nemesség úgynevezett sarkalatos jogaivá váltak. Az Aranybulla rendelkezett az alsóbb ítélkezési formákról is, valamint a nádor személyének országos bíraskodási jogkört adott. Leszögezte, hogy az ispánok saját járandóságukon felül nem szereshetnek egyéb jövedelmet – például a várnépek kiszákmányolása révén.

Az Aranybulla elsősorban a királyi szervienek jogait rögzítette, és kevesebb újítást hozott a várjobbágyok és várnépek jogaiban, de megerősítette azokat. Az egyházzal szemben kifejezetten szigorú intézkedéseket vezetett be: a tized pénz helyett természetbeni beszedésre kötelezte, távol tartotta a sókereskedelemtől, továbbá csak a királyi raktárral rendelkező településeken engedélyezte sólerakatok létesítését.

Bár a székesfehérvári törvényt napok már III. Béla idején is léteztek, valószínűleg nem voltak rendszeresek. Az évenkénti törvénylátó napok beiktatását és az alattvalói részvétel lehetőségének írásba foglalását tekinthetjük az országgyűléshez vezető út egyik első lépésének. E törvényt napok feladatának bővülése vezetett el idővel ahhoz, hogy az ország befolyással bírt a király döntéseire.

Az Aranybulla egyik legjelentősebb pontjának tekinthető az ellenállási záradék. A 31. cikkely kimondja, hogy amennyiben a király vagy utódai nem tartanak be a dokumentumban foglaltakat, akkor a világi és az egyházi előkelőségek fellázadhatnak az uralkodó ellen hűtlenség elkövetése nélkül. Ezzel a gesztussal a király nagymértékben modernizálta az Árpád-kor jogrendszerét, ugyanakkor a kötelezettségek és kiváltságok szabályozása révén megteremtette a rendi társadalom, vagyis a hasonló jogokkal rendelkező társadalmi csoportok elkülönítésén alapuló berendezkedés jogi alapjait. Emellett fontos megemlíteni, hogy amennyiben elfogadjuk azt a feltevést, hogy az Aranybulla minden tekintetben II. András elképzeléseit tükrözte, úgy valószínűleg az ellenállási záradék is minden kockázat nélkül vállalható volt a király számára.

EGY OKLEVÉL NYOMÁBAN

Magyarországon az Aranybulla volt az első olyan királyi határozat, amelyet oklevél formájában adtak ki. Az oklevél II. András idején már meghatározott formulával rendelkező hivatalos írásnak számított, amelynek elkészítésében a királyi udvar számos írástudó alkalmazottja részt vett. Vezetőjük Cletus, a kancellár volt, akit magyarul Kelednek is neveztek. Irányítása mellett dolgoztak a jegyzők, köztük – már András apja, III. Béla idején – Anonymus, vagyis ahogy maga írja magáról: „mesternek mondott P.” A titokzatos, névtelen jegyző írta meg a *Gesta Hungarorum*-ban a magyarok cselekedeteit is a honfoglaló időről.

A jegyzők fogalmazták meg a hivatalos iratokat, köztük az okleveleket is, amelyek elkészítése a folyamat minden résztvevőjétől rendkívüli

hozzáértést igényelt. Fontos kritérium volt a megfelelő, félreérthetetlen jogi megfogalmazás, valamint az is, hogy nehezen lehessen hamisítani. Erre szolgáltak az adott korra jellemző különleges formulák. Az oklevél anyaga egy különösen tartós, általában kecske- vagy juhbőrből készült hártya, a pergamen volt. Az írnokok feladata volt egyedülálló, szép írásképpel felírni a jegyzők által összeállított szövegeket.

Az Aranybulla – mint általában a korabeli oklevelek – invokációval kezdődik, majd a következő formula jelzi, hogy ki és milyen tisztségében adta ki az oklevelet. „Isten kegyelméből”, s itt következik a címek felsorolása is. Ez II. András esetében a Halics és Lodomeria királya cím felvételével tovább bővült. Ezután szerepel a köszöntés és annak indoklása, hogy mi tette szükség-

Anonymus szobra a budapesti Városligetben, Ligeti Miklós 1903-as alkotása

ségessé a dokumentum kiadását. Az oklevél fő részét az uralkodói rendelkezések alkotják, amelyekből az is kiderül, mi garantálja annak betartását. Ez az ellenállási záradék, az utolsó, 31. pont, amely világosan kifejti, mi a teendő abban az esetben, ha az uralkodó nem tartaná be az oklevélben foglaltakat.

Az Aranybullát 1222. április közepén állíthatták ki, de a pontos dátumot nem ismerjük.

A keltezéshez kapcsolódik a méltóságsor, amely eredetileg tanúsor volt, de a 12. században már inkább a hamisítások elkerülését szolgálta. A méltóságok hivatali idejét ugyanis meg lehetett nehéz volt egy hamisított oklevélen utólag rekonstruálni. A méltóságsor egy ilyen jelentős dokumentumnál az egyházi és világi méltóságokat jelentette, az Aranybulla azonban meglepő módon csak az egyházi tisztségviselők-

ről tesz említést, ami azonban segít eligazodni a keltezés dilemmájában. Az egyházi előkelőségek közül hiányzik ugyanis a nyitrai és az erdélyi püspök, noha utóbbi rendszeres szereplője volt a méltóságsoroknak. Ennek oka az lehet, hogy Vilmos püspök 1221-ben elhunyt, az utódjává választott Rajnald váradi prépostot pedig csak 1222. június 3-án erősítette meg méltóságában III. Honorius pápa. Ahhoz, hogy a választásról szóló hír eljusson a pápához és a döntés is megszülessen legalább másfél hónap lehetett szükséges, amiből arra következtethetünk, hogy az új püspök megválasztása előtt kiadott Aranybulla valóban valamikor 1222 áprilisának közepén készülhetett.

Az oklevél leglátványosabb eleme a pecsét, amelyről az Aranybulla a nevét kapta. A pecsétet már az ókorban is használták hivatalos do-

kumentumok hitelesítésére. Eleinte egyoldalú – magára a dokumentumra nyomott – viaszpecsétet használtak, de a 12. században már megjelentek a mindkét oldalukon mintát viselő függőpecsétetek, amelyeket selyem- vagy kenderzsinórral, esetleg hártycsikkal rögzítettek az okmányokhoz. Fém függőpecsétetek azonban már jóval korábban is léteztek, és ezeket nevezték bullának. Ezek gyakran ólomból, kiemelt jelentőségű dokumentumok esetében pedig nemesfémekből készültek.

A latin eredetű *bull*a szó jelentése gömbölyű, kerek gomb vagy golyó, amely olyan fémből készült, kör alakú pecsétre utal, amelyet különösen fontos oklevelek hitelesítéséhez használtak. Ennek egyik oka, hogy jóval tartósabbnak bizonyult a viaszpecsétnek. Általában két fémlemez pecsétnyomóval történő, dobozszerű összeillesztésével készült, amelyek belsejét viasszal vagy vaslemezzel merevítették, de léteztek tömör fémből kiadott pecsétetek is. Az aranybulla elsősorban az uralkodói, illetve pápai pecsétetek jellemző formája volt, bronz- és ezüstbullákról jóval kevesebb információ áll rendelkezésre. Több magyar aranybulla is fennmaradt a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában, illetve a vatikáni levéltárban.

Az első magyarországi aranypecsétről II. Géza 1156-os oklevele tesz említést, használatuk azonban csak III. Béla idején vált rendszeressé. Az uralkodó Bizáncban nevelkedett, így valószínűleg onnan hozhatta magával az aranybulla használatának szokását. Fiától, Imrétől mindössze egy aranypecsétes dokumentum maradt meg 1202-ből, amellyel Benedek erdélyi vajdának és feleségének, Thotának adott adóízetési kiváltságot. Thota ugyanis Imre király feleségével, Konstanciával érkezett Aragóniából 1198-ban, és az oklevélben szereplő kiváltságokat azokra a birtokokra nyerte el, amelyeket férjétől, Benedek vajdától jegyajándékként kapott.

II. András az Aranybullán kívül több, aranypecséttel ellátott oklevelet is kiadott. Ezek közül a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárá-

I. (Hunyadi) Mátyás (1458–1490)
aranypecsétje

ban található kettő olyan, aminek megmaradt az aranypecsétje. Az egyik 1221-ben kelt, Benedeknek és feleségének szól, és átírja, valamint megerősíti Imre király 1202-es oklevelét. A másik 1224-ből származik, Gergely és István horvát ispánoknak címezve. Mindkét pecsétet azonos pecsétnyomóval készítették, amiből világossá válik, hogy 1221 és 1224 között ezt a pecsétnyomót használták az aranybullák készítésekor.

Az aranypecsétes oklevelek a későbbi évszázadok során is divatban maradtak. András fia, IV. Béla (1235–1270) az Aranybullát megújító 1267-es törvényre is ilyen pecsétet helyezett, valamint I. (Hunyadi) Mátyás (1458–1490) is több aranybullát adott ki. Utóbbiak gyakran nem dobozos szerkezettel, hanem tömör aranylemezből készültek. Mária Terézia (1740–1780) egy minden korábinál nagyobb méretű aranybullával pecsételte meg azt a dokumentumot, amellyel 1765-ben Erdélyt nagyfejedelemséggé nyilvánította.

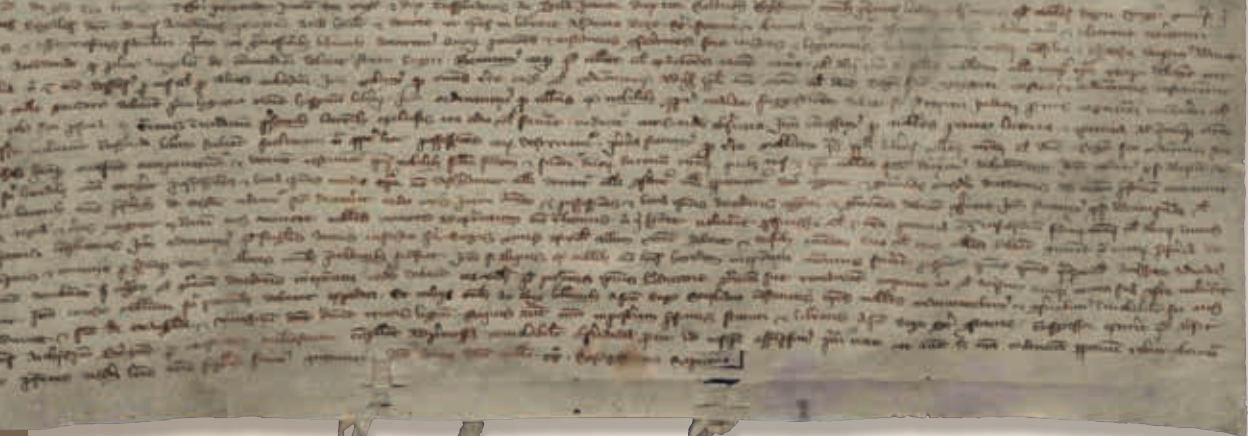
Az Aranybullát – részben fennmaradásának biztosítása érdekében – eredetileg hét példányban állították ki, ám az idők folyamán mind az

Az oklevél pecsétje

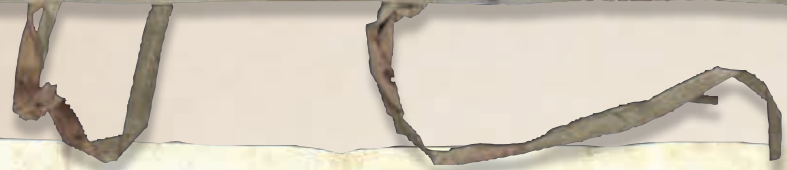
A pecsét előlapján a király trónon ülő alakja látható. Jobb kezében liliomos végű jogart, baljában keresztet országalmát tart. Az uralkodó szintén liliom mintájú, nyitott koronát visel, mellette két oldalán az univerzum szimbólumai (nap, hold) helyezkednek el. A feliratkor magyar nyelvre fordítva: „András, Isten kegyelméből Magyarország, Dalmácia, Horvátország, Ráma, Szerbia, Halics és Ladoméria királya.”

A bulla hátlapján található címer először Imre király 1202-es aranypecsétjén jelenik meg, majd II. András aranybullás oklevelein. Mivel mindkét egymással hadakozó testvér ezt használta, minden bizonnyal apjuktól, III. Bélától örökölték. A hétszer vágott - színesben: vörös-ezüst - pajzs az ország címere lesz. A kiemelkedő, páros mezőkben állatfigurák: a második, negyedik és hatodik mezőben középre helyezett pajzsocska felé forduló oroszlánypár, a nyolcadikban egyetlen, balra forduló, hátrafelé tekintő oroszlánalak. A hátlapon a következő körirat szerepel: „II. András, III. Béla király fiának pecsétje.”

Az Aranybulla megújítása, 1267

A beregi egyezmény pecsétje

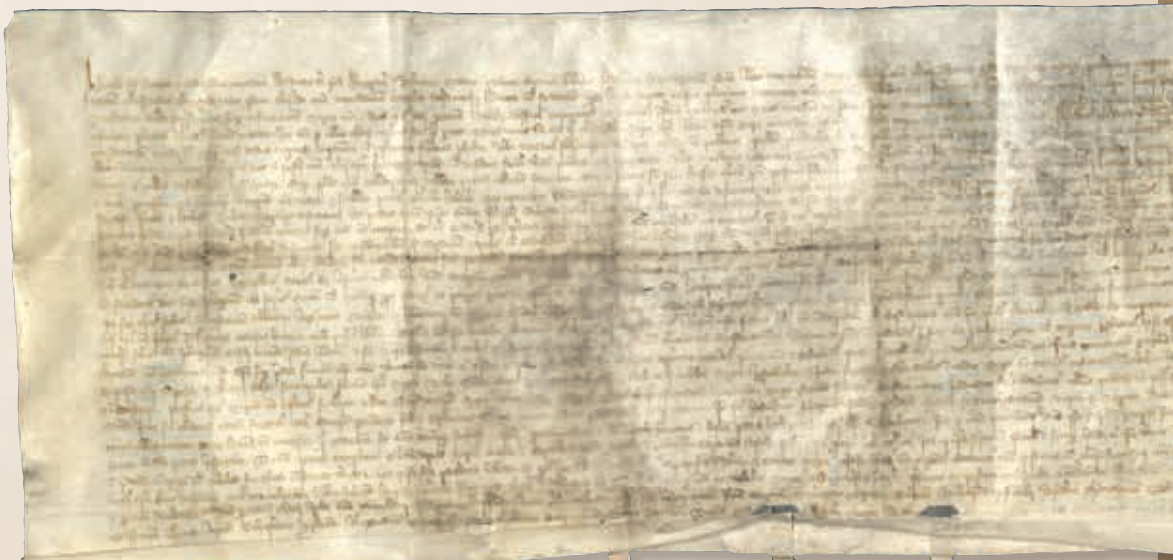
A beregi egyezmény, 1233

okleveleknek, mind a hozzájuk tartozó pecséteknek nyoma veszett. A dokumentumok közül egy példányt III. Honorius pápának küldtek abban a reményben, hogy őszentsége regisztrumába iktatja. Bár a regisztrumba csak a pápai udvarból származó oklevelek kerülhettek, a korban az uralkodók gyakran kérték jelentősebb döntéseikhez a pápa jóváhagyását. Ekkoriban azonban sem a Magna Charta, sem pedig az Aranybulla nem nyerte el a pápa tetszését a királyi hatalom korlátozását érintő rendelkezések és a királyi korona sérthetlenségét megtörő mivoltuk miatt. Földnélküli János, Andráshoz hasonlóan, kérvényezte a pápai megerősítést, de mivel ez nem történt meg, egyik oklevél sem kerülhetett be a regisztrumba.

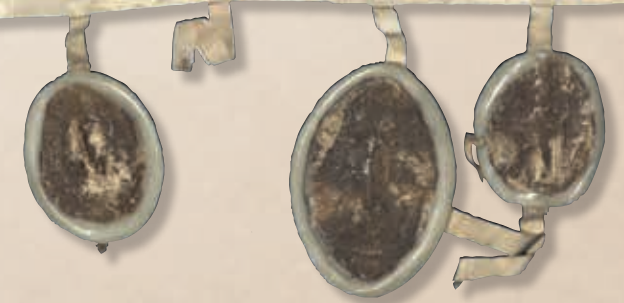
A keresztes hadjáratok miatt kialakult együttműködés révén egy példányt a Jeruzsálemi Szent János lovagrend vendégházának, az Ispotálynak adományoztak, egyet pedig a templomos lovagok őrizetére bíztak. Egy példány a királyé, egy pedig a törvényesség öréke és

a király helyettesének számító nádoré lett. Egy oklevél az esztergomi, egy pedig a kalocsai érsekség káptalanjainak tulajdonába került. A hiteles másolatok közül mindössze egy maradt fenn az 1318 körüli időkből, s ezt jelenleg is az esztergomi Prímási Levéltárban őrzik.

Az Aranybulla későbbi megerősítései közül az 1351-es szintén több példányban készült. Mivel az egyes darabokat egymásról másolták, eltérések is felfedezhetők közöttük. Ez azonban nem kérdőjelezi meg hitelességüket, és a fennmaradt egyes példányokból jól rekonstruálható az eredeti szöveg. A különböző korokban készült hiteles másolatoknak köszönhetően ma több mint harminc oklevél őrzi a levéltárakban az Aranybulla szellemiségét. Az Országgyűlési Múzeumnak *A magyar törvényhozás ezer éve* című állandó kiállításán megtekinthető a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának munkatársai segítségével készült Aranybulla rekonstrukciója, amely a dokumentum eredeti állapotát hivatott bemutatni.

Az Aranybulla hiteles másolata 1318-ból. Prímási Levéltár, Esztergom

ÉVSZÁZADOKON ÁTÍVELŐ TÖRTÉNET

II András 1231-ben ismét kiadta az Aranybullát, és bár szövegét átfogalmazták, az eredeti, 1222-ben lefektetett alapokhoz továbbra is hű maradt – bár az egyház érdekeit sértő rendelkezések kikerültek belőle. Az ellenállási záradékot az egyházi kiközösítés lehetősége váltotta fel abban az esetben, ha az uralkodó nem tartaná be a dokumentum rendelkezéseit. Míg ugyanis az eredeti változat megengedte az egyházi és világi méltóságoknak, hogy hűtlenség elkövetése nélkül ellenálljanak a királynak, addig az 1231-es határozat az esz-

tergomi érseket ruházta fel azzal a joggal, hogy kiközösítse az egyházból a királyt az Aranybulla megszegése esetén. Mindez voltaképpen ugyanazt a célt szolgálta, hiszen az egyházból kiközösítettnek tett alattvalói eskü érvénytelen volt, tehát az alattvalók nem tartoztak hűséggel az uralkodónak. Fontos különbség azonban, hogy utóbbi esetben az alattvalókat egyszerre oldozták fel az engedelmesség alól, míg az 1222-es

II. András kiadja az Aranybullát, Geiger, P. J. N. rajza, 19. század második fele

változatban az egyes alattvalókon múltott, élnek-e az ellenállás jogával, vagy sem.

Az 1233-as beregi egyezmény is változásokat hozott az Aranybullához képest. Rögzítésre került az egyház adómentessége, illetve visszakapta a sókereskedelm jogát. A rendelkezés egy további pontja visszaszorította a vezető tisztségek-ből a zsidó és izmaelita csoportokat.

1267-ben a IV. Béla és fiai által kiadott dokumentum szellemiségében és tartalmában is érintkezik az Aranybullával, és csak I. (Nagy) Lajos (1342–1382) tért vissza az eredeti változathoz 1351-ben. Fontos változtatása volt azonban, hogy a szabad végrendelkezés jogát megvonta a szerviensekből és előkelő jobbágyokból egységesülő nemesi rétegtől. Ezt nevezték az ősiség törvényének, amely évszázadokon át meghatározta az öröklési rendszert, és csak azok a birtokok képeztek kivételt alóla, amelyeket az örökhagyó saját maga szerzett vagy kapott ajándékba.

IV. Béla (1235–1270) aranypecsétje

Nagy Lajos a trónon, a Képes Krónika ábrázolása

Az Aranybulla megújítása, 1351

Mindezek mellett az ősiség magyarországi működése egészen a honfoglalásig és az azt követően kialakuló nemzetségi birtokok koráig nyúlik vissza. Az ősiség fogalmának lényege, hogy a nemesi birtokok nem csupán jelenlegi gazdájuk tulajdonát képezik, hanem a vérségi kötelékeken alapuló további generációk közösségét is. Emiatt tulajdonosaik csak korlátozottan rendelkezhetek ősi birtokaikról, mivel azok sorsa szokásjogi és törvényi alapon meghatározott volt.

Az ősi és a szerzett javak öröklési jogát elsőként Könyves Kálmán (1095–1116) választotta szét. Előbbi kategória a Szent István által adományozott birtokokat jelentette, amelyek fiú örökös hiányában automatikusan a királyé

lettek, míg a szerzett tulajdon csak az összes oldalág kihalása után szállt vissza az uralkodóra. Az Aranybulla kiadása az ősiség törvényét nem érintette, mivel csak a szerzett javak örökítését szabályozta. Nagy Lajos 1351-es törvényében azonban az ősiség jogát az összes olyan földbirtokra érvényesnek tekintette, amelyet a tulajdonos nem saját maga kapott vagy szerzett. Az örökölt birtokokat tulajdonosa nem adhatta el, hanem szigorú rend szerint kellett továbbadnia, és csak a család teljes kihalása esetén lett a királyé.

Az Aranybulla megerősítését a király azzal indokolta, hogy alattvalói elkísérték őt nápolyi hadjárataira, amelyre az uralkodó öccse, András

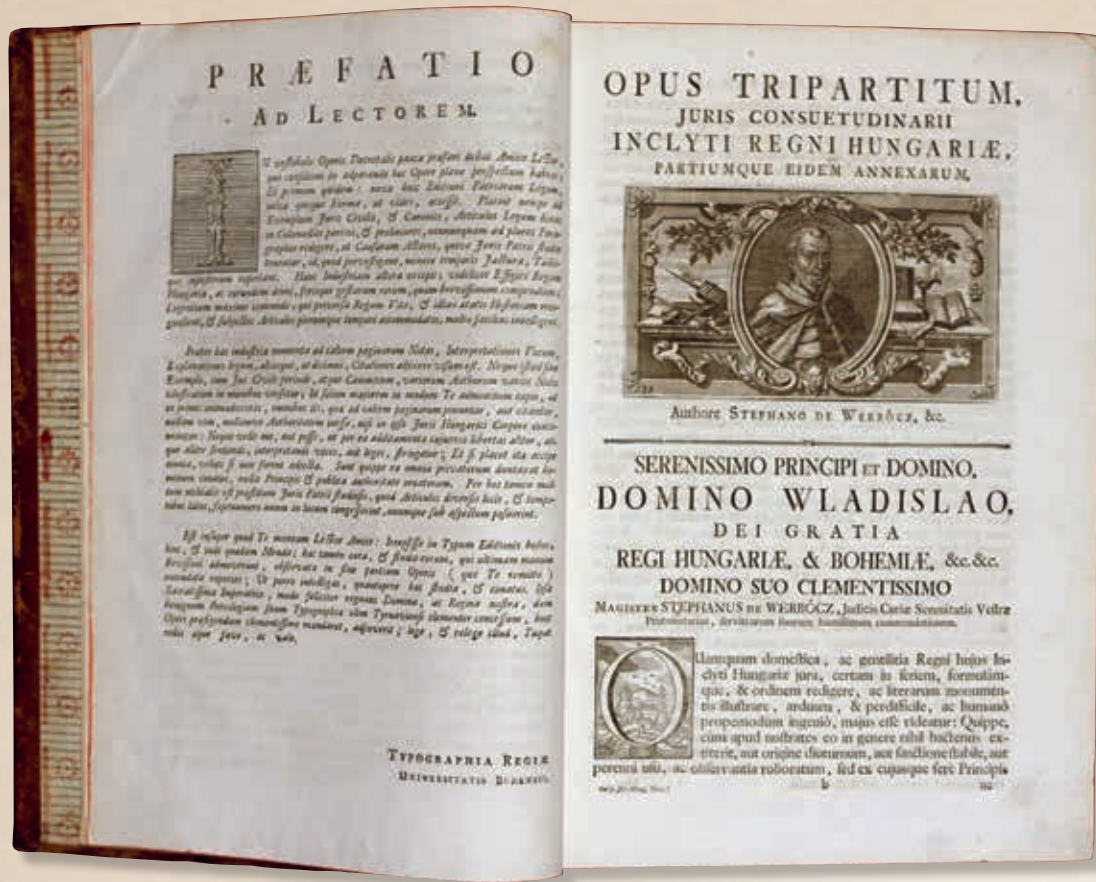

II. Endre esküt tesz az Aranybullára, Dudits Andor festménye a Magyar Nemzeti Levéltárban, 1920-as évek

meggyilkolása miatt került sor. Az ősiség valódi haszna abban állt a király számára, hogy újra lehetősége nyílt visszaszerezni birtokrendszerét, ami belpolitikai és hadügyi stabilitást nyújtott. Hosszú távon szintén az uralkodónak kedvezett, hogy ily módon megvédte a kisebb birtokkal rendelkező nemesek területeit a főurak uradalmaiba való beolvadástól.

Nagy Lajos dokumentumán már a kiállítás napja (1351. december 11.), a király több címe, az egyházi méltóságok mellett a világiak névso-

ra, valamint az alkancellár neve is szerepelt. Az Aranybulla Nagy Lajos által kibővített változatát erősítették meg később a középkor más uralkodói is, néhány cikkelye pedig évszázadokon át érvényben maradt, és beépült a nemesi jogokba: ilyen volt például a nemesek adómentessége és azonos jogállása, valamint a jobbágyok kilenced fizetése. Utóbbi csoport az egységes nemességnek alávetett személyeket jelentette. Az Aranybullával ellentétben az 1351-es megerősítésből több eredeti példány is fennmaradt, melyeket

A Corpus Iuris 1779-es példánya a Tripartitummal

a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában őriznek. Nagy Lajos lánya, Mária (1382–1385) 1384-ben szintén megerősítette apja törvényeit.

Az Aranybulla többszöri megerősítésének két oka is volt. Az egyik a koronázási eskü – s ezt minden magyar uralkodónak le kellett tennie koronázása alkalmával –, mely szerint a király országa jogait és koronája tisztességét megőrzi. Így I. (Hunyadi) Mátyás és II. (Jagelló) Ulászló is belefoglalta az Aranybullát a megkoronázásukkor kiadott dekrétumokba. A másik ok az volt, hogy az új uralkodóknak mindig meg kellett erősíteniük elődeik rendelkezéseit ahhoz, hogy azok érvényben maradhassanak. Emiatt is nevezik a középkori törvényeket dekrétumoknak, vagyis határozatoknak egészen addig, amíg a következő uralkodó és a szokásjog nem szentesíti azokat. E két tényező tehát előfeltétele volt

annak, hogy trónutódláskor egy határozat a törvény rangjára emelkedhessen.

A Tripartitum, vagyis Werböczy István nádor által összeállított Hármaskönyv 1517-ben latinul, majd 1565-ben magyarul is megjelent nyomtatásban. A mű a korabeli jogszabályok és szokásjogok gyűjteményeként három fő egységet alkot – nemesi magánjog, nemesi perjog, városi és jobbágyi jog –, s elnevezése is ebből eredeztethető. A könyvben rögzített egy és ugyanazon nemesiség sarkalatos jogainak – a személyi szabadság, az adómentesség, a királyi bírászkodás alá tartozás és az ellenállási jog – alapjául egyértelműen az Aranybulla szolgált.

Miután a török megszállás végén jelentős Habsburg támogatással sor került Buda visszafoglalására, a török uralom alól felszabadított Magyarországot a Habsburg Birodalom saját területének tekintette. Ennek következményeként

Az Alkotmánybíróság elnöki tiszttségének átadása 2005-ben az Aranybulla másolata előtt

az 1687–1688-as pozsonyi országgyűlésen a magyar rendek lemondtak a szabad királyságról, az Aranybulla ellenállási záradékáról, és férhígon deklarálták a Habsburgok örökös királyságát. Az Aranybulla azonban még e gesztus ellenére is a magyar rendi gondolkodás és ellenállás egyik alappillére maradt egészen 1848-ig. Az országgyűlés által elfogadott szokásjogokat belefoglalták a Corpus Iuris néven ismert magyar törvénygyűjteménybe. Az Országgyűlési Múzeumnak A magyar törvényhozás ezer éve című kiállításán egy, a Tripartitumnál kinyitott 1779-es Corpus Iuris lehet megtekinteni, mely az Országgyűlési Könyvtár gyűjteményéből származik.

Az ősiség törvénye a 19. századra terhessé vált a társadalom számára, mert akadályozta a gazdasági fejlődést és a polgári átalakulást. Az ősiség kérdése többször került a reformkori országgyűlések vitáinak középpontjába. Ez a problémakör váltotta ki 1830-ban Széchenyi István Hitel című művének megírását is. A mű azt taglalja, hogy miért vethet gátat a hitel rendszernek az évszázadok óta fennálló ősiség törvénye. Széchenyi szívesen merített példát más európai országok múltjából is, ő maga pedig többször megfordult Franciaországban és Angliában. Így az alkotmányos berendezkedésről alkotott elgondolásai a Magna Charta és az Aranybulla

közös vonásaiból is táplálkozhattak. Az 1848. évi áprilisi törvények egyike, a XV. törvénycikk rendelkezett az ősiség eltörléséről, ám ennek gyakorlati megvalósítására a szabadságharc levereése miatt nem került sor. Végül 1852-ben, császári pátens (törvényerejű rendelet) keretében rendelkeztek az eltörléséről.

Az Aranybulla egyes tartalmi elemei összecsengenek más, jóval későbbi nemzetközi jogforrásokkal is. A Franciaországban 1789-ben kiadott Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozata – részben a Magna Charta nyomán megfogalmazott cikkei –, majd az ENSZ által 1948-ban kiadott Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata több pontjában is hasonló tartalommal bír.

Az Aranybulla több évszázada töretlenül fennáll, el nem halványuló jelentőségét bizonyítja, hogy az Alkotmánybíróság tagjai ma is az Aranybulla valószínűsíthető pecsétjének másolatát viselik a nyakukban. Mivel az Aranybulla és annak pecsétje az Alkotmánybíróság elfogadott jelképe, ezért 2005-ben az Alkotmánybíróság arról döntött, hogy az intézmény elnöki tiszttségét az esztergomi primási palotában az Aranybulla 1318-as hiteles másolata előtt adják át. A későbbiekben az elnöki megbízási átvételére ehhez hasonló formában nem került sor.

Képjegyzék

Magyar Nemzeti Levéltár –

Országos Levéltár: 6., 20. a, 23., 24., 25.

Magyar Nemzeti Levéltár Soproni Levéltára: 19.

Magyar Nemzeti Múzeum – Történelmi Képcarnok: 22.

Magyar Távirati Iroda: 27.

Országgyűlési Könyvtár: 4., 14., 26.

Országgyűlési Múzeum – Bencze-Kovács György:

címlap, 10–11., 15., 16–17.

Országos Széchényi Könyvtár: 1., 9., 23.

Országos Széchényi Könyvtár – Színháztörténeti Tár: 8. a–b

Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet: 7.

Prímási Levéltár: 18., 20. b, 21.

Simon Erika: 12–13.

Wikipedia: 2., 3., 12. a, 27.

Württembergischen Landesbibliothek, Stuttgart: 5.

II. ANDRÁS
1205 – 1235

Nemzet Főtere Füzetek

Sorozatszerkesztő: Kerekes Margit

Szöveg: Moravetz Orsolya

Lektor: Rácz György

Korrektor: Lajkó Sára

Illusztrációk: Nagy András

Fotók: Bencze-Kovács György,

Czikkelyné Nagy Erika, Simon Erika

Grafikai tervezés és nyomdai előkészítés:

Fodor Gábor

Nyomta és kötötte:

Alföldi Nyomda Zrt., Debrecen

Felelős vezető: György Géza vezérigazgató

Felelős kiadó: Such György

A kiadvány az Országgyűlés

Hivatala Közgyűjteményi és

Közművelődési Igazgatósága

szakmai programjai keretében készült

Igazgató: Bellavics István

Az igazgatóság könyvprogramjának

koordinátora: Pelyach István

© Szerzők, 2020

© Országgyűlés Hivatala, 2020

Minden jog fenntartva. Bármilyen másoláshoz, sokszorosításhoz, illetve adatfeldolgozó rendszerben való tároláshoz a kiadó előzetes írásbeli hozzájárulása szükséges.

ISBN 978-615-5674-37-2

ISSN 2416-3481

ORSZÁGHÁZ
KÖNYVKIADÓ

www.orszaghazkonyvkiado.hu